

Kilde:
Over Korsgaard: Krop og kultur. 1986

II

Almuens lege og kroppens disciplinering

1. Almuens legekultur

Takket være Evald Tang Kristensens imponerende indsamling af folkeminder i form af viser, historier, sagn og beretninger om folketro, har folkemindeforskningen et righoldigt materiale om almuekulturen, baseret som den var på en mundtlig fortælletradition.

Hvad Evald Tang Kristensen og andre har gjort for at samle materiale fra den mundtlige tradition, har Frederik Knudsen gjort inden for almuens legekultur. Han har indsamlet flere hundrede lege og spil, der hver især optræder i forskellige variationer. Ligesom sange og historier kunne variere fra egn til egn, kunne lege og spil det også. Der var nok traditioner og sædvaner at holde sig til, men ikke nedskrevne regler.

Dette materiale er næsten ubearbejdet. De gamle lege og spil behandles som et reservat inden for folkemindeforskningen, som overvejende foretrækker emner fra den materielle kultur. Og idrætshistorieskrivningen har næsten udelukkende taget sit udgangspunkt i oplysningstidens gymnastik og sportskultur med et idegrundlag, der refererer tilbage til den græske kultur. Så heller ikke der er almuens legekultur blevet bearbejdet og sat i relation til andre samfundsmæssige fænomener.

De gamle lege udgør en broget mangfoldighed, hvilket hænger sammen med, at de ikke er blevet varetaget af en fælles overordnet institution. De har ikke nogen fælles oprindelse og deres alder er forskellig og oftest ubestemmelig.

Mange lege, knyttet til de kristne højtider, går sikkert forud for disse og synes at have rødder tilbage i et glemt hedensk kultliv. Et eksempel på det kommer frem i en beretning fra Mors, fortalt af gårdejer Peder Kr. Nygaard, Ljøslev i 1913:

I Ljøslev var det skik, at de unge mennesker anden eller tredje påskedag om morgenen tidlig gik op paa kirkegaarden og spillede bold. Deltagerne deltes i to hold, og hvert hold havde hver sit maal ved hver sin ende af kirkegaarden. Bolden maatte gives op tre gange, den tredje gang skulde de ud fra maalet, og der skulde saa rammes efter dem. Spillet var nærmest langbold. Blev bolden kastet udenfor kirkegaardsdiget, skulde der betales bøder, der blev fortæret om eftermiddagen.

Hvad ungdommen på Mors således stadigvæk gjorde i det forrige århundrede, har rødder i en tradition for boldspil og dans knyttet til gudsdyrkelsen anvendt ved offerstederne. Da kristendommen kom, rejste man i mange tilfælde kirkerne over disse gamle, hellige steder, og en række lege blev så knyttet til kirkerne og kirkegårdene.

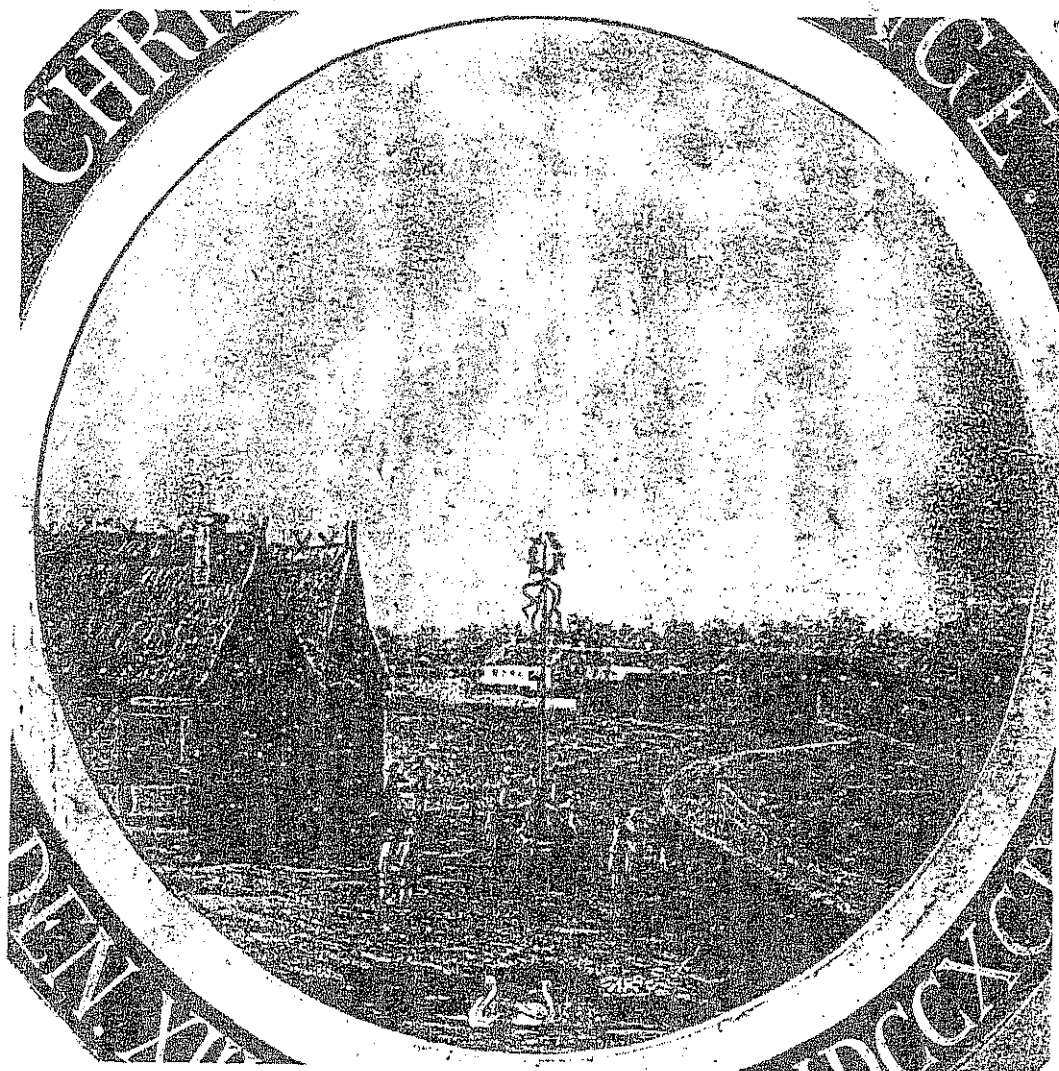
I middelalderen klager kirkens mænd til stadighed over folks uvilje ved at op-

Sammenlignet med Frankrig og England er der ikke mange kilder til belysning af boldspillets historie i Danmark. Men Grundtvig antyder i sangen om Villemoes 1801, at boldspil også i Danmark har været et populært spil:

Legen med den røde Bold
 Paa de vaade Enge,
 Altid var fra Hedenold
 Leg for danske Dreng.

Ligeledes fremgår det af f.eks. Johannes Pedersens erindringer fra Råby på Stevns, at boldspil dér o. århundredskiftet indgik i landsbyens liv: "Om sommeren var det en yndet fritidsbeskæftigelse at slå til kugle. Man havde en trækugle lidt større end en tennisbold. Hver deltager havde en stok noget lig ishockeyspillernes. Et hold var på 4-5 mand. Man startede f.eks. ud for smedjen og banen var landevejen. Der var ikke noget egentligt mål, men det gjaldt om at få kuglen så langt ud ad landevejen som muligt, og det hold, som kom længst, havde vundet." Selv om der er langt fra Stevns til Bretagne kan billedet fra en fransk publikation fra 1844 i mangel af et dansk bruges som illustration til boldspil i en landsby.

Majfesten var en af årets vigtigste fester, et udtryk for naturens og fællesskabets vitalitet. Fra Eskjær i Salling 1794.

give de gamle lege; de ville fortsat fejre de store kristne fester med boldspil og dans på kirkebakken eller inden i selve kirken. Først hen imod forrige århundredes slutning gik traditionen i opløsning og boldspil især henlagt til sportspladsen.

Det samme gjaldt dansen under dansebøgen ved den gamle vikingelandsby Borup ved Tystrup-Bavelse Sø. Da man i 1951-52 begyndte udgravningen af landsbyen var der stadigvæk mennesker på eg-

nen, der kunne huske, at endnu i 1880'erne drog ungdommen fra Rejnstrup og Gunderslevlille til skovs for at danse, når bøgen var sprunget ud. Spillemændene sad på en bænk i træets vældige krone og ungdommen dansede nedenunder på en danseplads, hvis oprindelse går tilbage før landsbyen blev bygget omkring 700. Mellem 1000 og 1200 blev pladsen udbygget, måske i forbindelse med overgangen fra hedenskab til kristendom. Borup

blev forladt før 1300, men dansepladsen fortsatte med at blive brugt. Den blev restaureret omkring 1400, en bøg blev plantet, som stod frem til 1700-tallet. Da blev den fældet, sandsynligvis som følge af pietisternes bestræbelser på at få endelig bugt med den slags hedensk "Narreværk". Men en ny bøg, et rodskud af den gamle, voksede op og stod frem til oktoberstormen 1967. Ungdommen synes på nær korte perioder at have danset der gennem 1200 år frem til slutningen af forrige århundrede.

Hvad var det, der stoppede traditionen for boldspil på kirkegården i Ljøslev og dans under bøgen ved Borup? Med en vis ret kan man sige, at det var sporten og gymnastikken, der på det legemskulturelle område var udtryk for de samfundsmæssige forandringer, der for alvor brød igennem i slutningen af forrige århundrede.

Som eksemplerne antyder var der en snæver sammenhæng mellem fællesskabets religiøse ceremonier og leg og dans, der ofte udgjorde de væsentligste ritualer i disse ceremonier. Det typiske for de lege og danse, der er knyttet til højtiderne er, at de har en mening, som rækker ud over dem selv. De er rituelt fastlagte, og højere magter fejres eller besværges i dem.

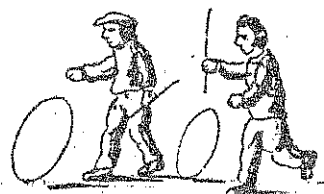
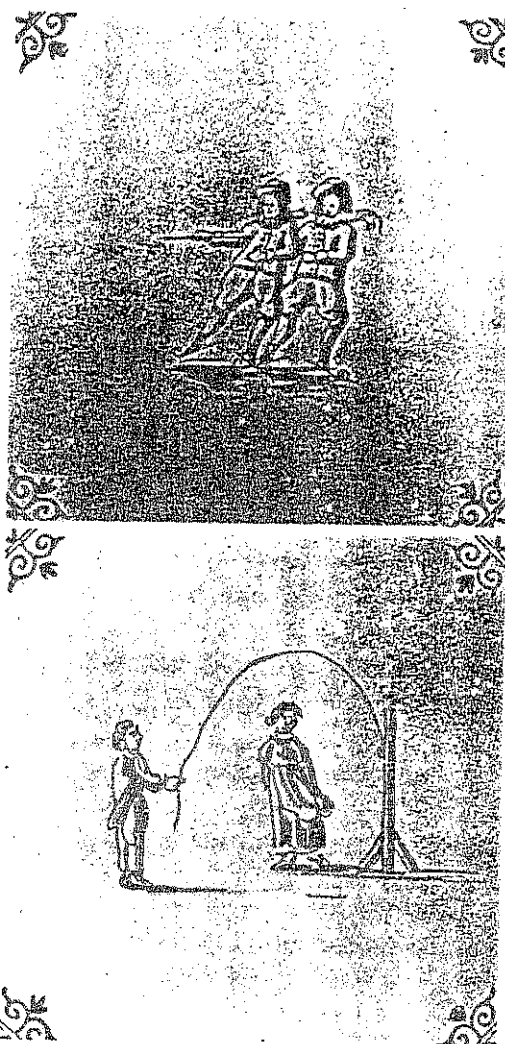
Andre lege er knyttet til traditioner og ydre rammer, der er anderledes. Det er

således vanskeligt at tale generelt om de gamle lege. Jørn Møller (fra Idrætsforsk på Gerlev Idrætshøjskole) har lavet en opdeling af legene i fem kategorier: Kongelege, syndebukslege, gantelege, behændighedslege og kamp- og kaplege, en opdeling, der klart viser legenes sociale indhold.

Kongelegene har som fælles træk, at der gennem legen udskilles en "konge". Kongelege er ofte stærkt ritualiserede, knyttet til højtider eller i hvert fald faste tidspunkter af året. Et karakteristisk træk er, at det ikke nødvendigvis er konkurrencens vinder, der bliver skyttekonge, majkonge, fuglekonge etc. De der er udset til kongeemner, kan få nogen til at konkurrere for sig, et træk som stadig kendes i hestesporten, hvor det sjældent er hestens ejer, der er rytter.

Typiske syndebukslege er "blindbuk", "so i hul", "skjul" og mange af tag-fat legene. Syndebuklegets karakter er den stik modsatte af kongelegenes. De blev sjældent leget formelt ved højtidelige lejligheder, de var hverdagskost og sikkert uhyre almindelige. Det særlige ved dem er, at der på forhånd — måske ved hjælp af en tælleremse — vælges én, som "er den", hvis opgave det er at fange en af de andre, finde én, bryde ind i de andres kreds og på den måde befri sig for at være den, som er "udenfor". I det lukkede landsbysamfund kan man let forestil-

Blindbuk hørte til en af de mest populære selskabslege hos både aristokratiet og almuen, hvor den vedblev at være en leg for voksne langt op i 1800-tallet. Foroven leger et selskab i en lade på Fur 1878, forneden i en stue på Amager 1866, tegnet og malt af henholdsvis Else Jeppesen og Julius Exner. Forskellen mellem hendes primitive og hans elegante billede viser mere end en forskel i maleteknisk kunnen. Den viser også en forskel mellem en maler af "folket" og én, der betragter "folket" — her i et rosenrødt skær.

Som selvstændigt tema optræder børneleg i billedkunsten allerede fra Peter Brueghels "Legende børn" fra 1560. Fra begyndelsen af 1600-tallet til vore dage er mange børnelege blevet afbilledet på fliser, der således er en vigtig kulturhistorisk kilde.

le sig, hvad det betyder at være sat udenfor fællesskabet. Budskabet er tydeligt: sørg for igen at komme ind i fællesskabet, eller du er fortabt!

Gantelegene har det mere eller mindre udtalte formål at skabe mulighed for kontakt mellem kønnene. I samfund, hvor kønsrollerne til hverdag er skarpt adskilte, er sådanne lege vigtige. Deres formål er flirt, afledning af seksualenergi og udvælgelse af mulige partnere. Mange af gantelegene er selskabs- eller sanglege, der kun indebærer ringe fysisk aktivitet, men der er også et antal fangelege, der kan henregnes til gruppen, f.eks. "to

mand frem for en enke".

Behændighedslege kræver fingerfærdighed, smidighed eller styrke. Alt forhåndenværende kan bruges til formålet. Hyrdedrengenes stav blev til en springstav, eller der kunne laves balancenumre med den på fingre, pande og næse. Hestekoer blev til et kasteredskab, sække kunne anvendes til vægtløftning. Fra rejssende gøglergrupper kendte landsbyens folk til badutspringere og andre akrobater, der kunne inspirere til selv at eksperimentere med at gå på hænder, slå kolbøtter og saltomortaler. Gymnastikken har sin rod i sådanne behændighedslege.

Kamp- og kapelege går ud på at afgøre, hvem der er den bedste på et bestemt område i overensstemmelse med bestemte regler. I tvekampe lægger de unge karle arm, trækker fingerkrog, de brydes osv. I holdkampene kan man "slå trille" eller spille bold, ofte som landerobrings-spil, hvor slaget bølger frem og tilbage på landsbygaden eller endog mellem landsbyerne.

I dag forbindes ordet "leg" med selskabs- og børnelege. Men tidligere var ordet ofte en omskrivning for "kamp". En vending som "Hjlds leg" rummer ikke kun poetisk skønhed, men udtrykker en dyb sammenhæng mellem "leg" og "kamp". Ordet "leg" lod sig imidlertid også anvende om musik, dans og spil. Og i mange lege er det umuligt at bestemme, hvad der er dans, hvad leg.

Almuens legekultur havde en mangfoldighed af forskellige lege, der ikke byggede på en skarp opdeling mellem musik, dans, spil og kamp. Ej heller var køns- og aldersopdelingen særlig udtalt. Mange billeder viser, at det ikke var ualmindeligt at børn og voksne legede sammen.

At bidrage til morsken var en væsentlig egenskab ved almuens legekultur. Mange lege havde simpelt hen en opbygning, der sigtede imod at udløse latter. Det tilfældige, det overraskende, det groteske var indbygget i mange lege og beregnet på at fremkalde en pludselig kaskade af latter.

Latteren indgik i det hele taget som en vigtig faktor i reguleringen af det sociale liv. Snart kunne den virke sympatisk og samlende, snart spottende og udstødende.

Også legekulturen som helhed var vævet ind i almuens livsrytme, der vekslede mellem hverdag og fest. Legen var en vigtig faktor i den regulering og afbalancering af forholdet mellem samarbejde og

kappestrid, som almuens feudalkultur byggede på.